

JARI KEINÄNEN

Konkretismi ja filosofian mahdollisuus

Kesken parhaan filosofoinnin joku ilmaisee turhautumisensa filosofian ”abstraktiuteen”, ”teoreettisuuteen” ja ”hämäryyteen”. Turhautumista säästää tunnepitoinen vaatimus puhua asioista ”selkeästi”, ”konkreettisesti”, ”yksinkertaisesti”. Itse herään tällaiseen todellisuuteen usein opettaessani filosofian alkeita 16-vuotiaille lukiolaisille. Vastaan vaatimukseen yleensä pyytämällä konkretisoimaan sen sisältöä. Koska en ole saanut pyyntööni selkeää ja yksinkertaista vastausta, yritän nyt aavistella itse, mitä vaatimus tarkoittaa ja millaisia semanttis-ontologisia taustaoletuksia siihen kätkeytyy. Vaatijaa voi nimittää konkretistiksi ja hänen edustamaansa semanttis-ontologista näkemystä – mikä se sitten lieneekään – konkretismiksi.

Aistein havaittavina mustekoukeroina tai äännesarjoina, joiden välissä on avaruutta ja aikaa, kaikki kielen lauseet ovat samalla tasolla. *Puhtaan järjen kritiikki* ja urheilu-sivut eivät eroa toisistaan tässä. Konkretisti vaatimuksineen tuskin tarkoittaa tätä kielen tasoa – hänhän nimenomaan tahtoo erottaa käsitteen avulla yhden, omasta mielestään paremman kielen toisesta kielestä. Jäljelle jää vaihtoehto, että sanalla yritetään viitata kielen sisältöpuoleen: merkitykseen tai referenssiin. Lauseen viittauskohteen on oltava tietynlainen. Kunhan viittauskohde on konkreettinen, konkreettisuus kyllä säteilee lauseeseenkin tavalla, joka antaa oikeuden puhua myös ”konkreettisista lauseista” jossain muussa kuin mustekoukeromielessä.

Viittauskohteen vaatiminen ei vielä ole kohtalokasta, sillä voidaan ajatella, että filosofisilla lauseilla on viittauskohde, nimittäin teoreettinen viittauskohde platonilaisessa ideamaailmassa. Siksi konkretistin on täydennettävä vaatimustaan lisäehdolla, joka on selkeäsanainen käsiterealismiin hylkäys: lauseiden viittauskohteina eivät missään tilanteessa voi olla teoreettiset postulaatit. Ääri-konkretistille kelpaisivat viittauskohteina vain ne, jotka voi ottaa käteen, vaikkapa kirjat.

Monet ovat ehkä jo ehtineet epäillä sitä, mikä nyt näyttää selvältä. Konkretisti on nominalisti ja empiristi, joka ei vain ole tullut kaapista ulos. Konkretistille tätä vain ei voi ääneen sanoa: hän syyttäisi filosofia valehtelusta. Pahin kanto kaskessa konkretismin syvimmän olemuksen ymmärtämiseksi lienee argumentointiyhteyden löytäminen.

Kielen merkityshehdot

Koska filosofi ei voi toivoa pääsyä todelliseen dialogiin konkretistin kanssa, tehtäväksi jää konkreettisen kielen käsitteen mahdollisen sisällön monologinen selvittä-

minen. Verrataan kahta lausetta. a) ”Maailma on tosi-seikkojen, ei olioiden kokonaisuus” ja b) ”Tappara–Ilves päättyi 2–2”. Konkretistille a) on vuorenvarmasti abstrakti, b) luultavasti konkreettinen. Mikä tekee b):n merkityksestä konkreettisen? Kaiketi sama asia, joka tekee edellisen lauseen merkityksestä abstraktin. Tämä voidaan parhaiten nähdä tutkimalla b):n ymmärtämisen ehtoja.

Oletetaan, että voisimme pitää b):n kuulijan tai lukijan välitöntä reaktiota ”Vai niin”, ”Ei ole totta!” tai ”Jumalauta!” merkinä siitä, että henkilö ymmärtää lauseen. Hänen on tiedettävä jääkiekkomaailma tai lätkäkulttuuri lauseen yleisenä viitekehyksenä: merkityshaku asettuu näin alusta pitäen raiteilleen ja rajoittaa mahdollisten osumien määrää. On tiedettävä, että ilmaisu ”2–2” ei tarkoita yhtälöä ”2 miinus 2”, vaan viittaa siihen, että molemmat joukkueet tekivät ottelussa kaksi maalia. Nämä ja muut seikat osoittavat, että b):n merkityksen ymmärtäminen edellyttää runsaasti kielen toimintaan liittyvää tietämystä, joka ei ole peräisin välittömästä kielenkäyttötilanteesta, vaan edeltää sitä. Mikään itse lauseessa ei pakota kielenkäyttäjää ymmärtämään lausetta konkreettisena – sen tekevät kielenkäyttäjän sisäistämät kielenkäyttösäännöt. Ääneen lausuttuina ne kuuluisivat ehkä: ”Tulkitse ilmaisut ’Tappara’ ja ’Ilves’ tamperelaisten jääkiekkjoukkueiden nimiksi”; ”Tulkitse luvut ’2’ ja ’2’ maalien lukumääräksi”; ”Tulkitse lauseen ensimmäinen luku Tapparin maalien lukumääräksi ja toinen luku Ilveksen maalien lukumääräksi”...

Kielipeli ja elämänmuoto

Miten ihminen oppii lauseiden konkreettisen kohtelun säännöt – miten ihmisestä tulee konkretisti? Lyhyt vastaus: elämällä *tietylnaista* elämää. Pitempi myöhäis-wittgensteinilainen: osallistumalla *tietynlaisiin* elämänmuotoihin ja pelaamalla *tietynlaisia* kielipelejä.

Formaalista opetustapahtumaa, jossa kokenut kielen-

käyttäjä kädestä pitäen opettaisi aloittelijalle lauseiden käyttösäännöt, ei ole. Ne omaksutaan osallistumalla elämänmuotoihin, joissa kuulee ja näkee lauseita jatkuvasti käytettävän. Aloittelija on oppinut säännöt, kun hän reagoi konkarin lauseeseen ("Tappara–Ilves päättyi 2–2") yhteensopivalla vastinparilauseella ("Se oli tiukkaa vääntöä"). Jos keskustelu tästä jatkuu, aloittelija tietää itsekin osaavansa pelin.

Elämänmuodot ja niihin kuuluvat kielipelit eivät luo vain lauseiden käyttösääntöjä, vaan rajaavat myös mahdollisten lauseiden joukon. Kun tietystä elämänmuodossa ja sen kielipeleissä kuullaan ja esitetään toistuvasti tietynlaisia lauseita, opitaan se, että juuri nämä ovat mahdollisia lauseita ja juuri näin niitä käytetään. Kun konkretisti tämän jälkeen kohtaa lauseen, hän hakee sen vastinparia mahdollisten lauseiden joukon *sisältä*. Jos haku tuottaa osuman, mitään ei tapahdu, mutta jos haku ei tuota osumaa, kokemus on traumaattinen: puuttuu sekä lause että sen käyttösäännöt. Edessä on vain sarja mustekoukeroita tai äännesarjoja, jotka näyttävät tutuilta ja kieliopiltaan moitteettomasti toisiinsa liitetyiltä sanoilta jääden kuitenkin käsittämättömiksi. Kohdatun lauseen nimittäminen "abstraktiksi", "teoreettiseksi", "moniselitteiseksi" tai "hämäräksi" on konkretistin tapa käsitellä traumaa. Filosofisissa lauseissa traumariski kasvaa.

Luonnollinen järki

Konkretisteja tavataan myös filosofien parista. Eikä vain nominalistien ja empiristien leiristä. Kirjoituksessaan *Geometrisestä mielestä* Blaise Pascal väittää, että on olemassa sanoja, joiden merkitys on niin ilmeinen, ettei niitä tarvitse eikä voi määritellä toisilla sanoilla. Mitkään määrittelevät sanat eivät voisi enää tuoda lisävaloa näiden alkeissanojen merkitykseen. Jokainen yritys määritellä niitä johtaisi toivottomiin sekaannuksiin. Mikään määrittelevä sana ei voi olla ilmeisempi kuin ilmeinen sana. Pascalille "aika", "ihminen" ja "oleminen" ovat esimerkkejä tällaisista sanoista.

Miten Pascal voi pitää ilmeisinä sanoja, joiden määrittely-yrityksistä koostuu filosofian historia? Helposti. Pascal ei kiistä, etteivätkö asiat, joihin sanat viittaavat, olisi ongelmallisia. Pascal tarkoittaa, ettemme voi esittää vaikkapa kysymystä "Mikä on ihminen?", ellei meillä ole jo vihiä siitä, mihin sana "ihminen" viittaa. Emme muuten ymmärrä, mitä olemme kysyneet.

Mikä *tekee* sanasta ilmeisen – vai ovatko jotkut sanat ilmeisiä *an sich*? Tässä kohtaa Pascal vetää esiin 'luonnollisen järjen' (*la lumière naturelle*) käsitteen, jolla on tärkeä rooli myös Pascalin aikalaisen Descartesin tietoteoriassa. Se saattaa olla myös arjen konkretistilla mielessään, kun hän vaatii filosofian lauseilta konkreettisuutta. Filosofian

lauseiden pitäisi olla ”luonnollisella järjellä” ymmärrettävissä. Geometrisessa mielessä Pascal viittaa tähän kykyyn toistuvasti:

”[...] on määriteltäväksi sopimattomia sanoja, ja jos *luonto ei olisi hyvittänyt tuota vajavuutta yhtäläisellä mielikuvalla jonka se on antanut kaikille ihmisille*, meidän kaikki ilmaissumme olisivat epäselviä, kun sitä vastoin noita sanoja käytetään niin luottavaisesti ja varmasti [...] koska luonto itse on antanut meille niitä koskevan *sanattoman käsityskyvyn* joka on pätevämpi kuin se jonka selityksemme välityksellä keinoitekoisesti saamme.

[...] järkevä tiede varoo määrittelemästä sellaisia alkeissanoja kuin avaruus, aika, liike, yhtäläisyys, suuremmuus, vähennys, kaikki ja muita jotka ihmiset *itsestään ymmärtävät*. [...] Sanalla sanoen kaikki nuo termit ovat siis täysin ymmärrettäviä joko *luonnollisen järjen* tai geometrian niille antaman määritelmän avulla.”¹

Pascal on oikeassa: on sanoja, joiden merkitys on ilmeinen tai konkreettinen. Olen kuitenkin eri mieltä tavasta, jolla sanojen merkitys on ilmeinen. Ensinnäkin: luettelon tarjoaminen ilmeisistä sanoista Pascalin tapaan on harhaanjohtavaa, sillä ilmeisiä sanoja on ääretön määrä. Ei voida kertakaikkisesti ilmoittaa, mitkä ovat ilmeisiä sanoja ja mitkä eivät. Toisaalta kielenkäytön tositalanteissa ilmeisten sanojen määrä ei ole ääretön, vaan joidenkin sellaisten sanojen rajaama, joiden merkitys ei ole ilmeinen.

Eräs reaalin kielenkäyttötilanne voisi olla kysymys ”Mikä on ihminen?” Kun esitämme tällaisen kysymyksen, meitä askarruttaa ’ihmisen’ käsite. Sanat ”mikä” ja ”on” eivät meitä askarruta *tässä* reaalisessa kielenkäyttötilanteessa, jossa niiden merkitys on ilmeinen tai konkreettinen. Ilmeisyys ei kuitenkaan perustu Pascalin väittämällä tavalla sanojen suoraan *oivaltamiseen*, itsestään *ymmärtämiseen* tai sanattomaan *käsittämiseen*, vaan se perustuu puhtaaseen kysymättömyyteen. Katseemme ei vain *tässä* kielenkäyttötilanteessa kohdistu näihin sanoihin – ne jäävät katveeseen.

Kysymys ei ole tyhmyydestä, siis asiaintilasta, jonka voi kuulemma poistaa lukemalla kirjoja. Katveeseen jääviä sanoja *on oltava*, jos mielimme ymmärtää jotain siitä, mikä ei jää katveeseen. Tietyissä kielenkäyttötilanteissa katveeseen jäävät sanat voivat toisessa kielenkäyttötilanteessa olla sanoja, joiden merkitystä kysytään – katveeseen jää sillä kertaa muita sanoja.

Väitän siis, että on olemassa vain kontekstuaalisia ilmeisiä sanoja, kontekstuaalisia alkeissanoja, kontekstuaalisia konkreettisia sanoja. Juuri tästä syystä näitä sanoja on mahdotonta kertakaikkisesti luetella. Nähdäkseni tämä sopii yhteen sen kanssa, mitä Wittgenstein kirjoitti *Filosofisissa tutkimuksissa* kielipeleistä ja sanojen merkityksestä. Ilmeisten sanojen ilmeisyys ei perustu suoraan oivaltamiseen tai esimerkiksi ostensiiviseen määrittelyyn, vaan se on kielipelikohtaista. Esimerkiksi pelissä, jossa pohditaan ihmisen käsitteen merkitystä, on *monia* termejä, joita on pidettävä itsestään selvänä. Uuden pelin

myötä nämä vaihtuvat.

Wittgensteinin *Varmuudesta*-tekstin sanoin kaikista tietotilanteista löytyy lauseita, joilla on ”omalaatuinen looginen rooli kokemuslauseidemme järjestelmässä”². Kemisti, joka laboratoriossa tekee kokeita nesteillä, pitää lausetta ”Koeputkeni ovat olemassa” ongelmatomana. Tämä on viisautta: ehto sille, että kemisti saa väitöskirjansa tehtyä. Ei ole kuitenkaan niin, että ”välittömästi oivallamme tietyt lauseet tosiksi”. Kaiken ytimessä ei ole jonkinlainen *näkeminen*, vaan päätepiirteenä on *toimintamme*, joka on kielipelimme perustana”³. Lauseita, joita ei tutkita, ei voi kertakaikkisesti luetella, sillä uuden tietotilanteen myötä vaihtuvat tutkimattomat lauseet tutkimuksen kohteeksi. Tähän suuntaan Wittgenstein vihjailee:

”Voisimme kuvitella, että tietyt lauseet, joilla on kokemuslauseiden muoto, olisivat jähmettyneitä ja toimisivat jähmettymättömien, nestemäisten kokemuslauseiden kanavana, ja että tämä suhde muuttuisi ajan mittaan niin, että nestemäiset lauseet jähmettyisivät ja kiinteät lauseet tulisivat nestemäisiksi.”⁴

Kontekstiperustaista ilmeisyyttä voidaan siis mainiosti kutsua luonnolliseksi järjeksi. Pascalin käsite ei viittaa merkilliseen yliverlaiseen kognitiiviseen kykyyn, joka joillakuilla harvoilla on. Vielä vähemmän se viittaa kaikkien ihmisten tai suuren enemmistön yhteisymmärrykseen, jonka olemassaolosta ei ole empiiristä näyttöä. Jäljelle jää vaihtoehto: ymmärrämme ”luonnollisen järjen” kontekstiperustaisen ilmeisyyden lähtökohdaksi, joka mahdollistaa ei-luonnolliset tarkastelumme. Tämän metodisen periaatteen mukaan sanoja voi määrittellä määrittelemättä, totuuksia epäillä epäilemättä ja maailmaa tutkia tutkimatta.

Periaate tarjoaa nähdäkseni myös hedelmällisen suhdeautumistavan arkikonkretistin vaatimukseen puhua asioista konkreettisesti. Viime kädessä on valittava konteksti tai peli. Jokin on yhdessä pelissä konkreettista, toisessa teoreettista. Jos tämä hyväksytään, käy ehkä mahdolliseksi ymmärtää Wittgensteinin sanat: ”Ongelmamme eivät ole abstraktisia, vaan ehkä kaikkein konkreettisimmat olemassa olevat ongelmat.”⁵

Viitteet

- 1 Pascal 2002, 25–26 & 29; kurs. JK.
- 2 Wittgenstein 1975, § 136.
- 3 Wittgenstein 1975, § 204.
- 4 Wittgenstein 1975, § 96.
- 5 Wittgenstein 1984, 5.5563.

Kirjallisuus

- Pascal, Blaise, *Geometrisesta mielestä ja muita pohdiskeluja* (De l'esprit géométrique, 1657/8). Suom. Martti Anhava. WSOY, Helsinki 2002.
- Wittgenstein, Ludwig, *Filosofisia tutkimuksia* (Philosophische Untersuchungen, 1953). Suom. Heikki Nyman. WSOY, Juva 1981.
- Wittgenstein, Ludwig, *Tractatus logico-philosophicus* (1921). Suom. Heikki Nyman. WSOY, Juva 1984.
- Wittgenstein, Ludwig, *Varmuudesta* (Über Gewissheit, 1969). Suom. Heikki Nyman. WSOY, Porvoo 1975.